

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Орієнтовний календарний план

№ уроку	Тема уроку	Дата	Сторінка
УКРАЇНА І СВІТ			
Україна — незалежна держава			
1.	Україна — незалежна держава. Символи держави. Творці Української держави.		5
2.	Права та обов'язки громадян.		18
3.	Пам'ятні події. Державні й народні свята.		30
Україна і світ			
4.	Земля — спільний дім. Україна на карті світу.		43
5.	Я у Європі та світі.		48
6.	Винаходи людства.		52
МІЙ КРАЙ, МОЯ ГРОМАДА			
Мій край			
7.	Історичні скарби України.		57
8.	Унікальні куточки моєї країни. Славетні люди рідного краю.		68
9.	Культурна спадщина України.		80
Моя громада			
10.	Громада. Приватний і громадський простір.		89
11.	Правила поведінки у громадських місцях.		92
12.	Безпечна поведінка на дорозі, біля залізничної колії.		99
13.	Небезпечні місця для ігор та розваг.		103
14.	Безпека велосипедиста.		105
ЖИВА ПРИРОДА			
У царстві рослин			
15.	Рослини — організми.		107
16.	Різноманітність рослин.		112
17.	Розмноження квіткових рослин.		117
18.	Як росте і розвивається рослина з насінини.		123
19.	Як виростити нову рослину без насіння.		128
20.	Пристосування рослин до різних умов життя.		132
21.	Культурні рослини.		137
22.	Охорона рослин.		143
23.	Узагальнення знань з теми «Рослини».		148
У царстві тварин			
24.	Тварини. Різноманітність тварин.		150
25.	Хто чим живиться.		157
26.	Розмноження і розвиток тварин.		161
27.	Пристосування тварин до умов існування і способу життя.		166
28.	Охорона тварин.		173
29.	Узагальнення знань з теми «Тварини».		178
Гриби і бактерії			
30.	Гриби.		180
31.	Бактерії.		184

Природні угруповання			
32.	Ліс.		188
33.	Луки.		191
34.	Водойми.		194
ЛЮДИНА ТА ЇЇ ЗДОРОВ'Я			
Організм людини			
35.	Нервова система.		197
36.	Природні ритми і здоров'я. Працездатність людини.		202
37.	Опорно-рухова система. Активний відпочинок.		208
38.	Травна система. Здорове харчування.		214
39.	Дихальна система.		225
40.	Кровоносна система.		230
41.	Шкіра.		234
42.	Органи чуття.		239

Україна і світ
УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА
УРОК 1

Дата .....

Клас .....

Додатковий .....

матеріал до уроку .....

Тема. Україна — незалежна держава. Символи держави. Творці Української держави.

Мета. Допомогти учням усвідомити значення понять «суспільство», «держава», «рідний край», «громадянин»; ознайомити з найвідомішими містами, найбільшими річками України; формувати уявлення про себе як громадян України; розширити та уточнити знання учнів про державні символи України; формувати навички правильної поведінки під час виконання Державного гімну України; виховувати патріотичні почуття, повагу до державних символів України, гордість за свою країну, свій народ.

Результати навчання.

- ✓ Учні/учениці знають назву своєї держави;
- ✓ пояснюють, що Україна є незалежною державою;
- ✓ знають символи держави, пояснюють, що вони означають;
- ✓ усвідомлюють себе громадянами цієї держави;
- ✓ розповідають про відомих творців Української держави.

Обладнання: таблиця, ілюстрації по темі.

Методичні рекомендації

I. Організаційний момент. Ранкова зустріч.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

— Ми всі живемо на одній планеті. Нас сьогодні вже сім мільярдів! Знаєте, що нас усіх об'єднує? Виявляється, ми всі є частиною суспільства. А що означає це слово?

III. Оголошення теми і мети уроку.

— На сьогоднішньому уроці ви усвідомите значення понять «суспільство», «держава», «рідний край», «громадянин»; ознайомитеся з тим, що країна, в якій ми живемо, — Україна — є незалежною державою; повторимо, розширимо, узагальнимо знання про державні символи України та дізнаємося, хто був творцем нашої держави.

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь вчителя про суспільство.

— Людина не може існувати відокремлено. Їй необхідно об'єднуватися з тими, у кого є з нею щось спільне, схожі інтереси. Але коли ти співіснуєш з кимось поруч, ти, хочеш чи не хочеш, повинен пристосуватися до цього. Інакше буде хаос, беззаконня.

Суспільство — це сформована система взаємодій між людьми, яка змушує їх вступати в контакти не хаотично, а за сформованими правилами.

Правила ці виробляються на підставі досвіду поколінь. Навіть якщо вони не прописуються, то завжди чітко обумовлюються. Саме обумовлений порядок взаємодій не дає спільноті розвалитися.

У суспільстві всіх його членів об'єднує спільна система цінностей.

Структура суспільства — це сукупність соціальних груп, великих і малих, і відносини між ними.

Сім'я, шкільний колектив, друзі — це частина суспільства.

Суспільство постійно перебуває в розвитку. Воно розвивається так само, як і ми. І від нас залежить, яким воно буде завтра.

2. Ознайомлення учнів з Україною як незалежною державою.

а) Що таке держава?

— *Держава* — це насамперед територія. Це землі, річки, озера, гори, повітряний і морський простір.

Другою ознакою держави є наявність постійного населення — громадян. Чому це важливо? Ось, приміром, Антарктида. Хоча це материк і там є територія, але немає постійного населення. Тому Антарктиду державою ніхто не називає.

Ще одна ознака держави — наявність апарату управління. Всі люди називають це *владою*. Дійсно, для врегулювання порядку в країні, для дотримання законодавчих, моральних і етичних норм, для благоустрою життя населення у держави має бути механізм, який би керував усіма цими процесами. Таким механізмом і є влада, яка ділиться на законодавчу, виконавчу і судову.

Суверенітет — це ще одна з ознак держави. Можна сміливо сказати, що це візитна картка держави. Суверенітет дає можливість державі бути визнаною іншими державами і, як наслідок, брати участь у політичних діях на міжнародній арені.

Для будь-якої держави також характерна наявність державних символів: герба, гімну та прапора.

Для існування самої держави ще потрібно чимало пунктів. Це і наявність державного бюджету чи скарбниці, конституції і безлічі кодексів, законів, наявність збройних сил, державної мови і грошової валюти.

б) Чому Україна — незалежна держава.

Доведення учнів. Має територію, постійне населення, є державні символи, армія, Конституція, державна мова, державна грошова валюта тощо.

в) Розповіді учнів про Україну.

1 учень.

Загальні відомості про Україну

За площею території 603,7 тисяч квадратних кілометрів Україна є *другою найбільшою країною в Європі* після Росії. За чисельністю населення, що налічує майже *47 мільйонів*, Україна лише трохи поступається Франції.

Великі міста-мільйонери: Київ — столиця, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Одеса і Харків.

Державна мова: українська. У східних регіонах України широко використовується російська мова. У західних областях використовуються польська, угорська, румунська мови.

Україна за своїм стратегічно вигідним географічним розташуванням знаходиться на перехресті шляхів між Європою та Азією.

Її сусіди:

- Білорусь — на півночі;
- Російська Федерація — на сході;
- Молдова і Румунія — на південному заході;
- Угорщина, Словаччина і Польща — на заході.

На півдні Україну омивають Чорне й Азовське моря.

До складу України входять:

- 24 області;
- 2 міста, що мають спеціальний статус (Київ і Севастополь);
- 1 автономна республіка — Крим.

Більшість населення України проживає у містах.

2 учень.

Географічні відомості

Україна — держава Східної Європи. Вона займає південний захід Східно-Європейської рівнини (95% території) та частину пасма Українських Карпат і Кримських гір (5% території). З півночі на південь Україна простягається на 893 км, із заходу на схід — на 1316 км.

Україна розташована майже у трьох часових поясах.

Поблизу села Ділове Рахівського району Закарпатської області знаходиться географічний центр Європи.

3 учень.

Україна розташована в помірних широтах північної півкулі Землі й має широкий вихід до Чорного та Азовського морів. Положення на межі західних і східних народів та культур значною мірою позначилося на історії та розвитку держави. Певною мірою воно визначає і її майбутнє.

Україна займає більш ніж 5,7% території Європи і 0,44% території світу.

4 *учень.*

Горизонтальні зони в Україні змінюють одна одну з півночі на південь: мішано-лісові ландшафти, лісостеп і степ. Мішані ліси займають північ суходолу і тягнуться зі сходу на захід більш як на 750 км (Українське Полісся). Лісистість тут наближається до 60%. Лісостеп простягається з південного заходу на північний схід. Це зона інтенсивного землеробства: орні землі становлять 70%, ліси — 12%.

Степова зона займає 40% площі суходолу. З південного заходу на північний схід вона простягається майже на 1000 км. Ширина зони наближається до 500 км. Орні землі становлять близько 75%, лісистість — лише 3%. Розораність земель сягає 80%.

5 *учень.*

До вертикальних зон України належать Українські Карпати і Кримські гори.

Лісистість схилів Карпат — від 15 до 50%. На схилах та на вершинах гір розташовані альпійські й субальпійські пасовища (луки). Українські Карпати тягнуться від верхів'їв Сяну до витоків Сучави смугою завширшки 100 км. Загальна довжина Українських Карпат — 280 км. Найбільше підняття — Полонинсько-Чорногорський хребет (г. Говерла — 2061 м, г. Піп-Іван — 2022 м, г. Петрос — 2020 м).

6 *учень.*

Кримські гори займають понад 20% території Автономної Республіки Крим. Круті схили вкриті рослинністю. Ближче до вершин розташовані субальпійські пасовища (яйли). Кримські гори простягаються вздовж південного узбережжя Кримського півострова на 180 км при ширині смуги близько 50 км. Переважні висоти — 700–1200 м. Найвищі в Кримських горах г. Роман-Кош — 1545 м, г. Демір-Капу — 1540 м.

7 *учень.*

На півдні Україну омивають Чорне й Азовське моря. Загальна площа акваторії Чорного моря — понад 482 тис. км², максимальна глибина — 2245 м, середня — 1271 м. Протяжність берегової лінії в межах України — 1540 км. Загальна площа акваторії Азовського моря — 39,1 тис. км², максимальна глибина — 14 м.

8 *учень.*

В Україні налічується близько 73 тис. річок і водотоків завдовжки майже 248 тис. км.

125 річок мають довжину понад 100 км. Найбільші річкові системи — Дніпровська, Дунайська, Дністерська, Південнобузька та Сіверськодонецька. Найгустіша річкова система — в Українських Карпатах. Дніпро — третя за довжиною та площею басейну річка Європи. Довжина в межах України — 981 км при загальній довжині 2201 км. Річка бере початок на Валдайській височині і впадає в Чорне море. На Дніпрі споруджено каскад водосховищ: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Кам'янське, Дніпровське і Каховське.

В Україні близько 20 тис. озер. Найбільші з них Сасик (210 км²), Ялпуг (149 км²), Катлабух (68 км²), Світязь (24,2 км²). Особливою увагою туристів користується гірське озеро Синевир (7 км²).

3. Бесіда «Хто ми і звідки?».

(Учні читають уривки віршів.)

1. Я — дитина українська,
українського роду.
Українці — то є назва
славного народу.
2. Як питають мене люди, хто я,
тоді скажу їм,
що я українець ширий,
український в мене дім.

3. Батько, мати, брат, сестричка
і всі інші члени роду —
всі належать до одного
українського народу.
4. Любі друзі! Хоч маленькі,
ми вже добре знаєм,
що зветься українці
й українських предків маєм.
5. Вірна я дочка народу,
бо з козацького я роду.
Щиро я свій рід кохаю,
роду іншого не знаю.
6. Хто ти, хлопчику маленький?
7. Син я України-неньки.
Українцем я зовуся
й тою назвою горджуся.
6. А по чім тебе пізнаю?
7. По українському звичаю.
В мене вдача щира й сміла,
і відвага духа й тіла.
І душа моя здорова,
українська в мене мова.
8. Ми любимо сонце і квіти.
І сонце нам шле свій привіт.
Ми роду козацького діти,
землі української цвіт.
9. В яку не пішли б ми дорогу —
ти, пісне, над нами літай!
Крокуючи гордо і в ногу,
ми славимо рідний наш край!

— Я думаю, що тепер ви можете сказати, чийого роду ми діти. (*Українського, козацького.*)

— Усі ми — громадяни України.
А як ще про нас можна сказати?

Наприклад. Ганнуся живе у Тернополі. Вона — тернополянка, українка, європейка, землянка (бо живе на планеті Земля).

4. Словникова робота.

Громадянин — людина, яка постійно живе в державі, користується правами і виконує обов'язки, установлені її законами.

— Що означає зростати громадянином своєї країни?

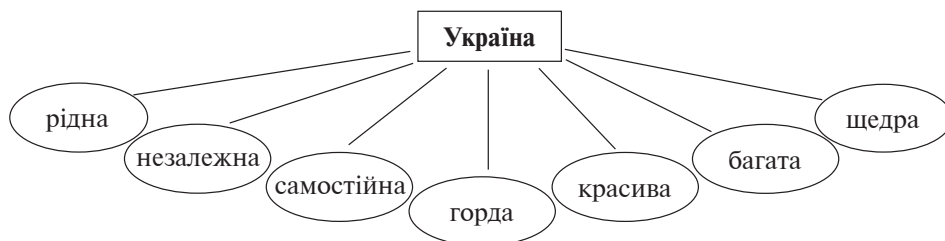
5. Слово вчителя.

— Україна — рідний край, дорога серцю земля батьків і прадідів наших. Оспівані в піснях неозорі степи, зелені ліси і долини, високі блакитні небеса нашого краю.

Нема на світі України
без хвиль могутнього Дніпра,
як українця — без калини,
без солов'я і рушника.
Народ, що вік при бурі й сонці,
віддав землі, як мати доньці,
всі сили, працю і любов,
щоб Україна знов і знов
росла, цвіла!.. Щоб твердо стала
на шлях, який собі обрала,
і в незалежному житті
долала всі шляхи круті.

О. Шелест

Доберіть, будь ласка, до слова *Україна* якнайбільше означень.

6. Вікторина.

— Що означає вислів *незалежна держава*? (*На території України діє тільки її Конституція і закони.*)

— Коли Україна стала незалежною державою? (*24 серпня 1991 року.*)

— Саме 24 серпня 1991 року був прийнятий акт проголошення незалежності держави. Ми щороку відзначаємо річницю незалежності України у цей день. Це дуже велике свято для кожного українця, адже протягом багатьох століть наш народ боровся за свободу і незалежність.

Подумайте і скажіть, що є візиткою кожної держави. (*Символіка.*)

— А що означає слово *символіка*? (*Умовне відображення подій, явищ, понять за допомогою знаків-символів, символічне значення, яке надається чому-небудь.*)

— А що ж таке символ? (*Художній образ, який виражає яку-небудь думку, ідею, почуття.*)

— Які ви знаєте символи рідної землі? (*Верба, калина, український віночок, лелека, соловей, писанки, вишитий рушник, хліб і сіль на вишитому рушнику, криниця, Дніпро, острів Хортиця, українська народна пісня, українська народна іграшка, видатні українці: Тарас Шевченко, Леся Українка, Павло Тичина, Богдан Хмельницький, літописець Нестор, козаки, кобзарі та багато інших.*)

7. Виступи учнів про значення державних символів України.

а) Державний герб.

— Державний герб України — це офіційна емблема держави, що зображується на грошових знаках, печатках, на вівісках державних установ і навчальних закладів. Історія нашого державного Герба сягає дуже глибоко.

Герб — це знак роду, міста, держави. У перекладі з німецької слово *герб* означає «спадщина». І це не випадково: з давніх-давен різними знаками мітили худобу, володарі позначали гербами свою маєтність.

Тризуб належить до найстаровинніших священних знаків. Перші згадки про герби в літописах належать до X століття. В XI—XIII століттях князі використовували тризуб як власну відзнаку влади. Протягом століть тризуб був поширений по всіх князівствах Київської Русі. За тривалий час зазнав він і певних змін, але все-таки зберіг свою первісну основу в зображенні. Дослідники походження цього знака висловлювали багато думок щодо суті самого знака, і всі погоджувались, що головним у ньому є число 3. Тобто поєднання трьох основ життя.

Сучасний Герб України символізує спорідненість поколінь, мир і творчу працю. В основу його покладено золотий тризуб на синьому тлі. У наш час тризуб став символом відродження Батьківщини та її традицій, продовженням славних сторінок історії України.

Наш герб — тризуб. У ньому сила
Отця Небесного і Сина.
Уважно придивись до нього —
на Духа схожий він святого,
що голубом злетів з небес
і у людських серцях воскрес!
Тризуб — немов сім'я єдина,
де тато, мама і дитина
живуть у мирі і любові
на Україні вольній, новій.

В. Паронова

б) Прапор — державний символ.

Прапор — це державний символ,
він є в кожній державі;
це для всіх — ознака сили,
це для всіх — ознака слави.
Синьо-жовтий прапор маєм:
синє — небо, жовте — жито.
Прапор свій оберігаєм,
він святиня, знають діти.
Прапор свій здійсмаєм гордо,
ми з ним дужі і єдині,
ми навіки є народом.

Н. Поклад

— Прапори держав і народів, як і герби, відомі дуже давно. Прапор як символ об'єднував людей. Слов'яни завжди оберігали прапори. Вони відігравали велику роль під час воєнних лихоліть. Прапороносцями завжди призначалися тільки визначні воїни. Втрата прапора або його падіння до землі визнавалася як поразка війська.

Жовтий і синій кольори були провідними серед державних кольорів Київської Русі. Головна ідея синьо-жовтого кольору — гармонія космосу і всього сушого, що є на землі.

Це життя на землі: поєднання голубого неба і хлібного лану, золотого сонця і синього неба.

Цікаво, що у давнину найміцнішим матеріалом вважали дерево і метал.

Дерево малювали жовтим кольором, а метал — синім. Так, у літописі Святослава (1073 року) топорище намальовано жовтим кольором, а сокира — синім. Саме під такими кольорами проходило становлення нашої держави.

Над Верховною Радою наш прапор замайорів 4 вересня 1991 року, а 28 січня 1992 року Верховна Рада прийняла постанову «Про Державний прапор України».

В указі сказано, що національний прапор являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого, із співвідношенням ширини до його довжини 2:3.

Варто ще додати, що коли вносять або виносять прапор, потрібно обов'язково встати.

в) Третій символ нашої держави — Гімн.

— Гімн — хвалебна пісня на честь якогось героя чи події. Веде свій початок з давніх часів, коли в Єгипті склалися гімни, що прославляли богів. Такі пісні у нас відомі ще з часів Київської Русі. Державні гімни виникають як символ державної єдності, як своєрідні поетично-музичні емблеми окремих країн.

Сучасним Державним гімном України є гімн зі словами першого куплета та приспіву твору відомого українського поета Павла Чубинського на музику Михайла Вербицького.

Ще не вмерли України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Гімн України виконується під час державних та урочистих заходів, при відзначенні державних свят, демонстрацій, військових парадів, при вшануванні почесних гостей держави, переможців міжнародних спортивних змагань.

Коли звучить ця урочиста пісня, потрібно обов'язково встати і припинити будь-які рухи.

8. Виконання або слухання Державного гімну України.

9. Слово вчителя про творців Української держави (з демонстрацією відповідних світлин).

1). Розповідь. Коротко про історію України.

— Ми живемо у вільній незалежній Україні. Ходимо щодня знайомими місцями і здається, що й раніше все було, як тепер. Але насправді на долю України випала нелегка історія розвитку, яку можна поділити на такі етапи: княжа доба, козацька доба, нова доба і доба незалежності України.

Княжа доба. Заснування держави.

У IX столітті наші пращури заснували свою державу, яка називалася Київська Русь, тому що столицею її було місто Київ, а стародавні слов'яни називали себе русинами. (*Показати на історичній карті Київську Русь.*)

Правителів тієї держави називали князями, а для поради служила їм рада бояр. (*Розгляд ілюстрації.*) Серед князів були великі воїни, які мужньо захищали свою землю від нападників і чужинців. Були серед них і мудрі правителі, які дбали про лад і добробут на нашій землі. Вони приймали перші закони, відкривали школи, дбали про освіту.

Однак через якийсь час, близько семисот років тому, через внутрішні чвари та усобиці, а також через напади чужинців Київська Русь була зруйнована і перестала існувати. Українські землі були захоплені спочатку литовськими князями, а потім польськими королями.

2). Розповідь про відомих українців княжої доби.

— Старі літописці згадують, що першими князями Київсько-Руської Держави були *Аскольд* (його могила у Києві) і *Дір*. Та першим князем, про якого ми маємо докладніші вісті, був князь *Олег* (помер у 914 р.).

Після смерті Олега київським князем став *Ігор*, який був убитий у війні з непокірним племенем древлян. Дружина Ігоря *Ольга* помстилася древлянам за смерть свого чоловіка і стала правити державою. Вона перша з українських князів прийняла Христову віру.

Святослав — син Ігоря й Ольги — прославився великою відвагою й хоробрістю. Його назвали Святослав Завойовник. У воєнних походах він пройшов 8 тис. км. У війнах запанував багатими землями, здобув собі велику славу. Князь ішов першим на ворога і завжди попереджав: «Іду на Вас!». Поліг у бою з печенігами (степовими кочовиками).

Після смерті Святослава київським князем став його син *Володимир* (976–1015). За його князювання були об'єднані землі східних слов'ян з Київською Руссю, а у 988 р. була прийнята Христова віра; будувались школи, церкви, з'явилися перші гроші, на яких був знак держави — тризуб. За славетні діла він отримав в історії ім'я Великого, а українська церква визнає його святим.

Ярослав Мудрий (1019–1054) був сином Володимира. За мудре князювання його назвали Мудрим. Він наслідував батька і старався зробити Україну сильною державою. У Києві було збудовано найбільшу церкву св. Софії. Князь Ярослав наказав списати українські закони в одну книжку, що звалася «Руська Правда» (тобто «Українські Закони»). Після смерті Ярослава Мудрого Київська держава була поділена на багато князівств.

Літописець Нестор — найславніший літописець, який жив у печерському монастирі, що був збудований для побожних ченців біля Києва за князювання Ярослава Мудрого. Монах Нестор цікавився давніми часами, збирав перекази про князів і їхні війни, про стародавнє життя та звичаї. Все це він описав у творі, що називається «Повість минулих літ». Літопис Нестора — це найдавніша історія України.

3). Козацька доба.

Чужі правителі мало дбали про захист українських земель від ворожих нападників. Через це жителі південних околиць мусили самі озброюватися і давати відсіч нападникам. Цих воїнів називали козаками. Козаки самі вибирали керівників. Їх називали гетьманами. Під керівництвом гетьманів козаки ходили в походи, боронили рідну землю від ворогів.

Близько 350 років тому козаки повстали проти польського короля. Вони розгромили ворожу армію і звільнили рідну країну від чужоземного поневолення. На території України була утворена вільна козацька республіка — Запорізька Січ.

Вільне життя українців у власній державі не подобалося сусіднім правителям, великим панам. Вони часто нападали на козацьку державу. Ослаблена постійними війнами та чварами українська козацька держава була завойована. При цьому велика її частина увійшла до складу Російської держави.

4). Словникова робота.

Князь — голова роду, що стояв на чолі військової дружини.

Літописець — у давній Русі — той, хто писав літопис.

Гетьман — начальник козацького війська, правитель України.

Кошовий — вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі.

Полководець — воєначальник, який керує великими військовими загонами.

5). Бесіда про славетних українців козацької доби.

а) Розгляд ілюстрацій із зображенням гетьманів України.

— Кого із гетьманів ви впізнали?

— Що вам відомо про цих гетьманів?

б) Розповідь вчителя.

— У боротьбі з татарами прославився козацький герой, князь *Дмитро Вишневецький*, який заснував на острові Хортиця осередок козацтва — Січ. У народі його ще називають Байда Вишневецький.

Отамани та гетьмани Іван Сірко, Петро Дорошенко, Пилип Орлик, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа та інші внесли вагомий внесок в оборону держави, розвиток її національних цінностей.

Самійло Кішка залишився в народній пам'яті як найдоблесніший з-поміж українських гетьманів. Після 25-річної неволі на татарській галері він визволив невільників і разом з ними повернувся на Січ. Заслужив велику повагу серед козаків і був обраний гетьманом. Завжди відстоював козацькі права перед польським королем, стежив, щоб усе на Січі було по совісті і по честі. Тому слухали його всі: і великі, і малі.

Петро Сагайдачний — високоосвічений, мудрий гетьман, родом із Галичини. Був козаком, а потім його обрали гетьманом. У Січі завів сувору дисципліну і послух. Він повів козацькі сили проти татар і турків. Петро Сагайдачний дбав про освіту й культуру свого краю. За часи його гетьманування Київ став центром культурного життя. Тут друкувалися книги, розквітали наука, медицина, різні ремесла.

Богдан Хмельницький — визначний український гетьман. Під проводом Хмельницького було розбите польське військо і вигнане з української землі, укладено мир з польським королем. Після перемоги польського війська під Зборовом Б. Хмельницький почав організовувати українську державу.

Іван Мазепа — європейськи освічена людина-інтелектуал, знав декілька мов, військову справу. Мазепа мріяв вирвати Україну з безодні, відновити державу, що лишив її у спадок Богдан Хмельницький.

б). Нова доба.

Важко жилося нашому народові під чужим пануванням. Землі українські були розділені на Східну і Західну Україну. Багато українських шкіл було закрито, заборонялась українська мова, звичаї і традиції нашого народу. Українці прагнули об'єднати свої землі. Їхня мрія здійснилася 22 січня 1919 р. У Києві перед Софійським собором було проголошено Акт про об'єднання України. Українці створили Українську Народну Республіку, яка увійшла до складу Радянського Союзу і стала називатися Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Україну було проголошено вільною незалежною державою.

За часи нелегкого історичного періоду свого становлення Україна прославилась іменами видатних людей, які мужньо боролися за краще життя свого народу, його волю й незалежність. Це були князі, гетьмани, козаки, письменники і поети, вчені та науковці. Зараз ми ознайомимося з деякими славетними українцями.

7). Славетні українці нової доби.

У сузір'ї видатних політичних державотворців — Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Симон Петлюра, Андрей Шептицький, Степан Бандера, Роман

Шухевич, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Ліна Костенко, В'ячеслав Чорновіл та багато інших.

Михайло Грушевський — історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918 рр.), завідувач кафедри історії Львівського університету, автор «Історії України-Русі». З його ініціативи гербом УНР був затверджений тризуб.

В'ячеслав Чорновіл — український політик, діяч руху опору, політичний в'язень, голова Народного Руху України, Герой України. Був одним з ініціаторів проголошення Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року.

— Послухайте слова поетеси Ліни Костенко.

«А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі котки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни».

«Коли в людини є народ, тоді вона уже людина».

10. Робота з таблицею.

11. Робота з підручником (с. 4–6).

а) Проблемне запитання.

б) Читання (або слухання) вірша.

Україна

Солодкий мед, гірка калина,
солоня сіль, терпка ожина, —
кислиці-яблука в саду...
Така на смак є Україна —
смачніш у світі не знайду!
Холодний сніг, морозні зими
і теплі промені весни,
і літо з ранками жаркими,
і прохолода восени, —
така на дотики барвиста
моя свята земля пречиста —
і в дощ, і в сніг її люблю!

Марія Чумарна

в) Читання статті.

г) Робота над віршем Марійки Підгірянки.

г) Бесіда про значення державної мови.

— Послухайте звернення письменника Олеса Гончара. Як ви розумієте його зміст?

«Мова потребує постійного, повсякденного піклування. Кожен із нас рідне слово своє повинен оберігати. Будемо небайдужі, ось тоді мова житиме. Маємо гордитися своєю чудовою мовою, адже вона того варта. Мово! Будь завжди! Живи вічно!»

д) *Практична робота.* Дослідити герб свого міста чи області.

е) *Робота в групах.*

є) *Перевір себе!* Відповіді на запитання.

ж) *Підсумуй свої знання!* Висновки.

Фізкультхвилинка.

Діти виконують під музику рухи українського танцю «Козачок» чи співають козацьку пісню.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Робота в зошиті (с. 3).

2. Тестові завдання.

3. Поетична хвилинка.

1. Я землі цієї паросток зелений.
Я цієї висі крапля дощова.
Заплелись у мене, приросли до мене
жито і дерева, квіти і трава.
2. Чи вітер, чи літня злива —
усе мені рідне і миле.
Нема такої сили,
щоб сонце зуміла взяти
та й понести з собою,
щоб в серці моїм здолати
любов до землі святої.
3. Україно, земле рідна,
земле сонячна і хлібна,
ти навек у нас одна.
Ти, як мати, найрідніша,
ти з дитинства наймиліша,
ти і взимку найтепліша —
наша отча сторона.
4. Я чую твій голос,
пшеничний твій колос
у душу мені засіває зерно.
Моя Україно, білявко-хатино,
пізнати тебе мені щастя дано.

4. Робота з прислів'ями про Батьківщину.

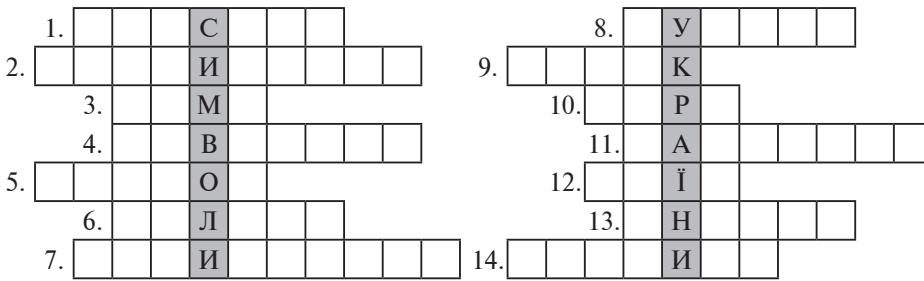
— Поясніть зміст поданих прислів'їв.

Прислів'я про Україну, Батьківщину, рідну землю, рідний край

- Нема на світі другої України, немає другого Дніпра.
- Україна одному до границь його ланів, а другому від колиски до гробу серед злиднів.
- Наша слава — Українська держава.
- На чужій стороні Вітчизна удвічі миліша.
- Всюди на світі добре, а вдома найкраще.
- Людина без Вітчизни, як соловей без пісні.
- Людина без рідної землі, як соловей без гнізда.
- Звідки знати безрідному, що таке любов до Батьківщини?
- Вкраїна — мати, за неї треба головою стояти.
- Жити — Вітчизні служити.
- Без відваги зазнаєш зневаги.
- Грудка рідної землі дорожча за золото.
- З рідної землі і ворона мила.
- Рідна земля — мати, а чужа — мачуха.
- Та земля мила, де мати родила.
- У чужій сторонці не так світить і сонце.
- В чужий край не залітай, щоб крилечка мати.
- В чужім краю і солов'ї не щебечуть.
- Де рідний край, там і під ялиною рай.
- За рідний край життя віддай.
- За рідним краєм і в небі скучно.
- За своїм краєм серце болить.
- За морем тепліше, та вдома миліше.
- За народ і волю віддамо життя і долю.
- За рідний край — хоч помирай.
- Краще на рідній землі кістьми полягти, ніж на чужій слави досягти.
- Нема гіршої покути, як у ріднім краю носити пута.
- Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.
- У ріднім краю, як у раю.
- Кожному мила своя сторона.

- Рідна мова — не полова, її за вітром не розвієш.
- Хто своєї мови цурається, хай сам себе стидається.

5. Розгадування кросворда.

1. Київський князь. (*Ярослав*)
2. Композитор, автор Гімну України. (*Вербицький*)
3. Урочиста пісня. (*Гімн*)
4. Великий український поет-пророк. (*Шевченко*)
5. Символ держави. (*Прапор*)
6. Кущ — народний символ України. (*Калина*)
7. Поет, автор Гімну України. (*Чубинський*)
8. Символ спільного шляху і долі для молодят. (*Рушник*)
9. Символ молодості та дівочтва. (*Вінок*)
10. Символ держави. (*Герб*)
11. Рослина — символ нев'янучої молодості. (*Барвінок*)
12. Місто, символ України. (*Київ*)
13. Ріка, символ України. (*Дніпро*)
14. Острів, символ козацтва та України. (*Хортиця*)

VI. Підсумок уроку.

- Що таке суспільство?
- Які ознаки держави?
- Чи є державою наша країна — Україна?
- Що цікавого ви запам'ятали про Україну?
- Якого ви роду-племені?
- Хто такий громадянин?
- Що означає зростати громадянином своєї країни?
- Які символи нашої держави?
- Як треба ставитися до державних символів України?
- Хто був творцями незалежної України?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати статті підручника, вміти відповідати на запитання і переказувати.

Додатковий матеріал

1. Цікаво знати!

- У 1934 році в Парижі на конкурсі краси мов українська мова зайняла третє місце після французької та перської за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія, структура речень. Мелодійність же української мови визнана другою найгарнішою серед мов світу після італійської.
- Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі (фахівці розрізняють близько 7000 мов) і за кількістю носіїв займає 26-е місце.
- Україна посідає четверте місце у світі за кількістю громадян з вищою освітою.
- Найдавніша відома ученим мапа, а також найстародавніше поселення Homo Sapiens знайдені в Україні: у с. Межиріччя Рівненської області. Їм близько 14,5–15 тис. років. Мапу вибито на кістці мамонта.

- Найдавніша згадка про українську мову була в 858 році. Після видання «Енеїди» Івана Котляревського, українська мова була прирівняна до літературної мови.

2. Вислови про мову.

Мова росте в серденьку дитини, як дерево. Спершу засівається насінинка любові — це перші слова мами і тата, діда і бабусі, — всіх найрідніших людей. Потім із зернятка виростає корінчик мови. В ньому будуть найперші слова: мама, тато, дід, баба, вода, небо, сонечко, земля...

Коли дитинка виростає — разом з нею виростає дерево її мови. На ньому з'являються все нові листочки — це слова, які дитина починає вимовляти, слухаючи і вивчаючи світ довкола.

Дитина росте і навчається лише завдяки рідній мові. Мову називають душею народу, і це вірно. Душа — це любов і ласка, правда і довіра. Все, що робить нас щасливими у цьому світі.

3. Вірш.

Всесвіт у слові

Посеред світу Явір стоїть,
В кожнім листочку — Слово дзвенить.
Дерево Мови — тайна любові:
Всесвіт увесь засвітився у Слові.
Слово в корінні, слово у кроні.
Є слова вічні, є проминуші,
Є в них зернятка, є шкаралуща.
Ми на тім дереві — як соловейки:
Світять словами ширі серденька!

Марія Чумарна

4. Живи, рідна мово!

«Скільки разів забороняли українську мову?

Олеся Шовкун, Полтавська обл.»

Від царських часів і до здобуття незалежності Україною в 1991 році було 134 заборони української мови. Ось лише деякі факти:

1720 рік — цар Петро I видав указ про заборону друкувати в Україні книги.

1753 рік — цариця Катерина II заборонила викладання українською мовою.

1768 рік — Синод російської православної церкви видав указ про вилучення у населення українських букварів.

1895 рік — заборона української дитячої літератури...

А до 1654 року 100 відсотків українців розмовляли українською мовою.

Попри всі утиски й заборони наша мова живе і розвивається. І від тебе також залежить, яким буде її майбутнє.

Як у твоїй родині плекають рідну мову?

5. О — найдавніша буква.

«Яка мова найскладніша для вивчення?

Валентина Бойко, Київська обл.»

Найскладнішою для вивчення вважають мову басків, що поширена в Іспанії та Франції. Її слова непросто вимовляти, важко запам'ятати і записати.

Найбільше людей у світі розмовляють не англійською, а мандаринською мовою — понад мільярд китайців. Та знають вони й англійську — ця мова обов'язкова для вивчення у школі.

Найдавніша буква алфавіту різних мов — літера О. Загалом жителі нашої планети розмовляють 6500 мовами. Однак майже 2000 з них рідкісні — кожною спілкується лише кілька сотень людей.

Чому важливо знати іноземні мови?

6. Мова — найцінніший скарб.

Мова — скарб, без якого не зможе існувати жоден народ. Не дивно, що у Біблії написано: «Спочатку було слово...». Але не всі розуміють цінність мови. Ось і мій брат якось розпочав дивну розмову з мамою...

— Мамо!
— Що, синочку?
— Як мені все набридло в місті! Тут такий гамір, скрізь ай-пади, планшети, інтернети! Хочу кудись на океанський острів, де самі аборигени. Щоб нікого не розуміти і ні з ким не говорити, тільки книжки собі спокійно читати і небо вночі споглядати!
— Хочеш добровільно мову втратити! А ти замислювався, яку велику роль вона відіграє у твоєму житті?
— Ні!
— Мова виконує кілька важливих функцій для людини. Ну, по-перше, комунікативну функцію. Ти не зміг би поділитися зі мною своїми думками, якби ми не володіли однією мовою. З аборигенами ти такого не втнеш!
— Ясно! Не знаючи мови, ми з ними не зможемо спілкуватися повноцінно.
— Авжеж! А також мова виконує пізнавальну функцію. Без мови ти нічого не зможеш дізнатися від оточуючих.
— А що ще я втрачу без мови?
— Ну, мислетворчу функцію мови ти не втратиш навіть на острові. Зможеш розмірковувати та мислити знайомими тобі поняттями. Проте з самовираженням, висловленням свого внутрішнього світу в тебе будуть проблеми. Це — експресивна функція.
— Так цікаво! Які ще функції має мова?
— Багато. Наприклад, етичну, адже мова — це засіб дотримання прийнятих у суспільстві норм поведінки. Або ідентифікаційну, адже за мовою ти впізнаєш, з якою людиною зустрівся.
— Тобто, українець це чи абориген?
— Ага. А також культурологічна функція є важливою, ми сприймаємо культурні надбання через мову. Подумай, сину, перш ніж їхати на океанський острів до аборигенів, щоб нічого не чути, нікого не розуміти і ні з ким не говорити. Ну як? Я тебе переконала.
— Так, мамо, дякую тобі.

Яна Ольхова